

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

DARIUS S T A L I Ū N A S

LIETUVIŠKOJO PATRIOTIZMO PĖDSAKAI XIX A. VIDURYJE

Rusijos valstybiniame istorijos archyve (RVIA) saugomas anoniminis dokumentas, rusų valdininkų įvardytas kaip „Raštas apie Lietuvos kraštą“. Šis dokumentas XIX a. pabaigoje atsidūrė vienoje byloje su įvairiais kitais liaudies švietimo ministro kanceliarijos¹ dokumentais, datuotais nuo 1851 iki 1863 m. Taigi archyvinė byla, kurioje saugomas jis, negali padėti išsiaiškinti šio rašto atsiradimo aplinkybių, autorius ir datos. Tačiau į šiuos klausimus gali padėti atsakyti dokumento turinys.

Šis raštas pradedamas istoriniu ekskursu, labai artimu Adomo Honorijaus Kirkoro (1818–1886) skelbtuose darbuose bei epistoliniame palikime išdėstyta Lietuvos, arba, kaip rašė autorius, „Lietuvos ir Rusios“, istorijos vizijai. Taip kaip čia publikuojamame dokumente, A. H. Kirkoras ir kituose tekstuose Lenkijos ir Lietuvos unijos sudarymą siejo su gudria lenkų diplomatų politika². Tipiškas A. H. Kirkorui ir Vytauto išaukštinimas. Nors XIX a. viduryje Vytautą išaukštindavo ar bent jau rašydavo apie jį su simpatija net rusų tyrinėtojai³, tačiau niekas negalėjo čia lygintis su A. H. Kirkoru. 1854 m. iš Vilniaus statistikos komiteto jis buvo atleistas po to, kai straipsnyje „Didysis kunigaikštis Vytautas“ paskelbė tokią mintį: „Jeigu Apvaizda būtų pratęsusi jo [Vytauto Didžiojo] dienas, tai Lietuva ir Vakarų Rusia visiems laikams būtų apgynusi savo savarankiškumą, galybę ir galbūt ilgam – persvarą prieš

¹ Ši kanceliarija buvo įsteigta 1825 m., kad būtų vykdomas slapstas ir asmeninis ministro susirašinėjimas, taip pat korespondencija svarbiausiais ir neatidėliotinais reikalais. 1862 m. šios kanceliarijos funkcijos perduotos kitoms Liaudies švietimo ministerijos žinioje esančioms struktūroms.

² Z. M e d i š a u s k i e n ė, Adomas Honorijus Kirkoras: tarp Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau – LAIS), t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, 1996, p. 174.

³ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния*, составил генерального штаба капитан А. Корева, Санкт Петербург, 1861, с. 38.

kaimynes valstybes⁴. Vytauto vaidmenį Lietuvos istorijoje jis sureikšmino skelbtuose darbuose⁵, laiške antrajai žmonai Marijai⁶, o Eustachijui Tiškevičiui vardinių proga nerado geresnės dovanos kaip „garsiausio iš mūsų kunigaikščių“ Vytauto portretas⁷. Jo darbams taip pat būdinga tendencija niūriomis spalvomis piešti situaciją Lietuvoje po Liublino unijos⁸. Visus šiuos istorinius akcentus galima rasti ir XIX a. 9-ajame dešimtmetyje publikuotame A. H. Kirkoro darbe⁹.

Taigi Lietuvos istorijos vizija, išdėstyta publikuojamame dokumente, jeigu ir neleidžia dar teigti, kad tai A. H. Kirkoro parengtas raštas, tai bent jau leistų ieškoti autoriaus jo aplinkoje. Be to, šiame dokumente yra daugiau teiginių, kurie leidžia jo autorystę priskirti A. H. Kirkorui.

Pirmiausia tai, jog aptariamajame dokumente sureikšminama slavų bendrumo idėja ir pasiremiant čekų mokslininku Pavelu Šafaržyku akcentuojama, jog „lietuviai – slavų broliai“. Tuo pačiu atmetama panslavistinė doktrina. Iš tiesų slavų bendrumo idėja buvo gana populiarė tarp tradicinio Lietuvos elito. Ne vienas iš jų bandė įtikinti valdžią, kad slavų bendrumo interesų labui reikia suteikti Lietuvai daugiau savarankiškumo¹⁰. Tačiau ir šioje srityje bene dažniausiai sutiksime A. H. Kirkoro pavardę. Tereikia prisiminti jo redaguotame leidinyje „Tekla Wileńska“ ne kartą spausdintus čekų mokslininkų tekstus¹¹. Kita vertus, žinoma, kad A. H. Kirkoras nepritarė tautinei unifikacijai. Prisiminkime vieną jo laišką: „Iš visos širdies pritariu jūsų įsitikinimams, išskyrus vieną žodį, kurį galbūt ne taip supratau. Kalbu apie tautybių [narodnost] susiliejimą. Tai neįmanoma ir nereikalinga, nes neteisinga. Priešingai, tegu rusas, lenkas, čekas, slovakas ir t. t. lieka ištikimi savo tautybei [nacionalnost], bet tegu pamilsta, tegu nevengia ir gerbia visų kitų giminingų genčių tautybę [nacionalnost].

⁴ А. К и р к о р, Великий князь Витовт, *Черты из истории и жизни литовского народа*, составлен с разрешения начальства Виленским губернским статистическим комитетом, Вильно, 1854, с. 21.

⁵ S. K i r k o r, *Przeszłość umiera dwa razy. Powieść prawdziwa*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978, p. 29; Z. M e d i š a u s k i e n ė, min. veik., p. 174.

⁶ A. Kirkoro laiško 1861 01 28 ponui Kulikovskui (iš tiesų Marijai, kuri vėliau tapo jo antrąja žmona) kopija (čia yra žandarų atliktas vertimas į rusų kalbą), *Rusijos Federacijos valstybinis archyvas* (toliau – RFVA), f. 109, slaptasis archyvas, ap. 2, b. 264, l. 7.

⁷ Vilniaus švietimo apygardos globėjo 1865 05 26 rašto Vilniaus generalgubernatoriui kopija, kuriame cituojama A. Kirkoro laiško E. Tiškevičiui ištrauka, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 439, ap. 1, b. 69, l. 13.

⁸ Z. M e d i š a u s k i e n ė, min. veik., p. 175.

⁹ A. H. K i r k o r a s, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius, 1995, p. 66–85. Šis tekstas buvo publikuotas 1882 m. kaip dalis trečiojo daugiatomio „Vaizdingoji Rusija“ tomo.

¹⁰ Kaip pavyzdį galima paminėti Viktorą Starzeński: *LAIS*, t. 16: D. S t a l i ū n a s, *Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys – XX a. pradžia)*, Vilnius, 2000, p. 69.

¹¹ M. S t o l z m a n, *Czasopisma wileńskie Adama Honorego Kirkora*, Kraków: PWN, 1973, p. 50–51.

Tegu [kiekvienas], kuris yra ištikimas gimtajai religijai, papročiams, kalbai, mato savo gerovės ir tautiškumo išsaugojimo garantą glaudžioje sąjungoje su broliais slavais, tegu savi interesai būna susieti tvirta ir nepertraukiama grandine su viso slavų pasaulio interesais – tik tada mes parengsime laimingą ateitį ir žengsime į priekį protinio lavinimosi, dvasios stiprybės keliu, ir kas žino, prie ko gali atvesti toks susiliejimas ir kitomis prasmėmis Rusijos gerovei bei kitoms gentims, ypač čekams?“ [pabraukta autoriaus. – D. S.] Toliau, kaip ir publikuojamame dokumente, kritikuojamas Michailas Pogodinas¹².

Keletas dokumente paminėtų asmenų taip pat liudija, kad tai A. H. Kirkoro plunksnai priklausantis tekstas. Čia minimi Teodoras Narbutas ir Juozapas Ignotas Kraševskis, kurie daugiausia pasidarbavo suteikiant Lietuvos visuomenei „teisingą kryptį“, t. y. atskiriant jos interesus nuo Lenkijos interesų. Istorinėje literatūroje nemažai rašyta apie A. H. Kirkoro ryšius su J. I. Kraševskiu, palaikomus daugelį metų¹³. Taip pat ir tai, kad būta didelio idėjinio sutarimo tarp T. Narbuto ir A. H. Kirkoro ir tai, kad jie buvo artimi bičiuliai¹⁴.

Buvo rašoma ir dar apie vieną asmenį, nors jo pavardė ir neminėta. Rašoma, jog pasitikėjimas valdžia Lietuvoje ypač padidėjo po to, kai caras Aleksandras II nusprendė paskirti į Lietuvą asmenį, kuris prieš 14 metų buvo nusipelnęs visuomenės pagarbą. Be jokios abejonės čia kalbama apie Vilniaus generalgubernatorių Vladimira Nazimovą (1855–1863; generalgubernatoriumi paskirtas 1855 m. gruodžio 10 d.), 1841 m. paskirtą vadovauti Vilniuje tardymo komisijai, kuri turėjo „surasti“ slaptą revoliucinę organizaciją, tariamai atsiradusią po Simono Konarskio egzekucijos. Nepaisant tuometinio Vilniaus generalgubernatoriaus Fiodoro Mirkovičiaus spaudimo, V. Nazimovas priėjo prie išvados, kad toji slapta organizacija neegzistavo. Yra žinoma, jog A. H. Kirkoras iš tiesų labai vertino naująjį Vilniaus generalgubernatorių V. Nazimovą¹⁵.

Dokumentas baigiamas teiginiu, jog jo autorius pasiekti savo tikslus gali tik leisdamas periodinį leidinį (publičnýj organ). Kaip gerai žinoma, ne kas kitas, o būtent A. H. Kirkoras XIX a. viduryje mėgino leisti ne vieną periodinį leidinį ir kai kurie

¹² Išrašas iš A. Kirkoro 1858 11 27 laiško „Russkij dnevnik“ redaktoriui P. I. Melnikovui, *RFVA*, f. 109, sa, ap. 2, b. 264, l. 1–2. Pirmą kartą, kiek mums žinoma, šią ištrauką citavo Rusijos istorikė Z. Talvirskaja: З. Я. Гальвирская, Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х – начале 60-х годов и подпольная литература, *Революционная Россия и Революционная Польша (вторая половина XIX в.)*, Москва, 1967, c. 16; vėliau citavo ir kiti tyrinėtojai.

¹³ Daugiausia apie tai rašė Stanislovas Kirkoras: S. K i r k o r, min. veik.

¹⁴ R. G r i š k a i t ė, Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas, *Simono Daukanto raštai, Laiškai Teodorui Narbutui*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996, p. 107.

¹⁵ S. K i r k o r, min. veik., p. 37. Viename iš laiškų Kraševskui jis prisiminė taip pat V. Nazimovo laikyseną tiriant šią bylą 5-ojo dešimtmečio pradžioje: A. H. Kirkoro 1857 12 27 laiškas J. I. Kraševskui, *Jogailaičių universiteto bibliotekos Krokovoje Rankraščių skyrius* (toliau – *JUBRS*), sign. Nr. 6467, l. 476.

sumanymai net buvo realizuoti. Taigi dabar reikėtų atsakyti į klausimą, kada buvo parengtas šis dokumentas ir su kuriuo periodinio leidinio sumanymu jį galima susieti.

Keletas epizodų leidžia dokumentą datuoti caro Aleksandro II valdymo pradžia. Mat rašoma, kad dar nedaug laiko praėjo nuo naujo caro įžengimo į sostą, tačiau jo darbai jau suteikė viltį Lietuvos visuomenei. Čia minimas tremtinių bei emigrantų sugrįžimas (kaip žinoma, 1856 m. gegužės 17 d. caras paskelbė įsaką, leidžiantį į Lenkijos Karalystę ir Vakarų gubernijas sugrįžti „atgailaujantiems“ emigrantams), taip pat, kaip jau minėta, kalbama apie naują krašto valdytoją V. Nazimovą. Be to, užsimenama, kad Aleksandras II jau „atstatė mūsų tėvų kalbą“. Čia greičiausiai omenyje turėtas caro įsakas, leidžiantis kaip dalyką į mokyklas grąžinti lenkų kalbą. 1857 m. pradžioje Lietuvos bajorija žinojo apie šį caro malonės aktą, nes jau 1857 m. sausio 21 d. šią žinią, remdamasis laišku iš Lietuvos, pranešė Krokovoje leistas laikraštis „Czas“¹⁶. Kita vertus, tikėtina, kad šis dokumentas parengtas ne vėliau kaip 1857 m. rudenį, mat jame labai pagarbiai atsiliepiama apie liaudį, ypač akcentuojant, kad tik ji išsaugojo protėvių kalbą bei papročius. Tačiau visiškai neužsimenama apie caro reskriptą V. Nazimovui 1857 m. lapkričio 20 d., kuris padarė pradžią baudžiamosios panaikinimui. Labai tikėtina, jog toks carinės valdžios veiksmas, turint omenyje išdėstytas aptariamąjį dokumento mintis, būtų neišvengiamai paminėtas.

Vadinasi, galima kelti tvirtą hipotezę, jog mūsų aptariamasis dokumentas atsirado tarp 1856 m. pabaigos ir 1857 m. pradžios. Kaip tik 1856 m. pabaigoje – 1857 m. pradžioje A. H. Kirkoras, remiamas grupės bendraminčių, bandė gauti leidimą žurnalui lenkų kalba „Tygodnik Literacki Wileński“¹⁷, kuris turėjo „tapti mūsų provincijų [šiuo atveju 9 Vakarų gubernijų. – D. S.] ištikimu organu visose gyvenimo fazėse, pranešdamas taip pat apie visas vertingas žinias iš viso pasaulio, ypač iš slavų žemių“. Taigi laikraščio paskirtis susišaukia su mūsų aptartame dokumente „Apie Lietuvos kraštą“ išdėstytomis slavofiliškomis mintimis. 1856 m. lapkričio 23 d. laiške J. Kraševskiui A. H. Kirkoras išdėstė būsimo žurnalo programą. Bendradarbiai – tai nuolatiniai A. H. Kirkoro bendražygiai: Vladislovas Sirokomlė (Liudvikas Kondratovičius), Mykolas Balinskis, Mykolas Homolickis, T. Narbutas, Ignotas ir Dominikas Chodźkos, Wacławas Przybilskis, Walerijanas Tomaszewiczius ir kiti. Pakviestas bendradarbiauti ir J. Kraševskis¹⁸. 1856 m. pabaigoje žurnalą palaimino Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas, o Vilniaus cenzūros komitetas nutarė perduoti A. H. Kirkoro prašymą liaudies švietimo ministrui, kad jau šis parūpintų caro leidimą¹⁹.

¹⁶ Nowe pismo na Litwie, *Czas*, 1857, Nr. 16.

¹⁷ Nors iš pradžių A. H. Kirkoras norėjo naująjį leidinį pavadinti „Atheneum“, tačiau tam pasipriešino kiti būsimo redakcijos nariai: A. H. Kirkoro 1857 01 29 laiškas J. I. Kraševskiui, *JUBRS*, sign. Nr. 6467, l. 500.

¹⁸ A. H. Kirkoro laiškas 1856 11 23 J. I. Kraševskiui, ten pat, l. 496; M. S t o l z m a n, min. veik., p. 43. Lenkų istorikė praleido 1-ajame punkte tarp mokslų pačią pirmąją paminėtą istoriją.

¹⁹ Vilniaus cenzūros komiteto 1856 12 10 posėdžio protokolas, *LVIA*, f. 1240, ap. 1, b. 122, l. 37–38.

Tada A. H. Kirkoras nuvyko į Peterburgą. Būdamas sostinėje ir matydamas Liaudies švietimo ministerijos vadovų palankumą šiam sumanymui, sugalvojo pakeisti būsimą žurnalo pavadinimą į „Lietuvos vytis“. Peripetijas dėl naujojo leidinio Peterburge A. H. Kirkoras taip aprašė J. Kraševskiui: „Po daugelio aiškinimų žodžiu ir raštu [valdžia] sutiko ir su tuo [naujuoju pavadinimu. – D. S.] ir netgi ministras [liaudies švietimo ministras Abraomas Norovas. – D. S.] apie tai pranešė carui, kaip jis man vėliau pranešė“²⁰. Leidinio pavadinimo pakeitimas į „Lietuvos vyti“ („Pogoń Litewska“, „Литовский всадник“), kas galėjo asocijuotis su Lietuvos valstybingumu, bei laiške J. Kraševskiui paminėtas faktas, kad reikėjo savo mintis dėstyti ir raštu, leidžia, mano supratimu, kelti hipotezę, kad A. H. Kirkoras kaip tik ties 1856–1857 m. sandūra būdamas Peterburge ir parengė aptartąjį raštą „Apie Lietuvos kraštą“.

Tačiau pavadinimas „Lietuvos vytis“ dėl aliuzijų į Lietuvos valstybingumą nepatiko III skyriaus ir žandarų valdybos viršininkui Vasilijui Dolgorukovui. Buvo konstatuota, kad leidiniui reikia rasti kitą pavadinimą, kuris „neišreikštų vietovės išskirtinio charakterio“²¹. III skyriaus viršininkas pasiūlė grįžti prie senojo pavadinimo „Tygodnik Literacki Wileński“²². Vėliau buvo dar kartą pakeistas pavadinimas ir apsisistota ties „Tydzień Naukowo-Literacki“²³. Tačiau net ir po tokių peripetijų A. H. Kirkoras vylysi, kad ateityje žodis „vytis“ atsidurs naujojo leidinio pavadinime²⁴. Ir nors cenzūros komitetas Peterburge nematė kliūčių tokio žurnalo leidimui, tačiau caras nusprendė, kad „leisti žurnalą Vilniuje lenkų kalba visiškai nereikalinga“²⁵.

Kuo gi įdomus šis dokumentas? Pirmiausia tai svarbus šaltinis tiriant Lietuvos bajorijos identiteto raidą. Tautinio identiteto raida XIX a. buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse, ypač buvusios LDK teritorijoje, domino ne vieną tyrinėtoją, tačiau ir visiškai neseniai publikuotuose darbuose pripažįstama, kad, pavyzdžiui, lenko samprata laikotarpyje tarp sukilimų nėra aiškiai atskleista²⁶. Aptariant kolektyvinio identiteto problemas XIX a. vidurio Lietuvoje, ne vienas autorius buvo atkreipęs

²⁰ A. H. Kirkoro 1857 01 29 laiškas J. I. Kraševskiui, *JUBRS*, sign. Nr. 6467, l. 500.

²¹ Liaudies švietimo ministro 1859 02 02 raštas III skyriaus ir žandarų valdybos viršininkui, *RFVA*, f. 109, 1 eksp., 1857 m., b. 4, d. 3, l. 6.

²² III skyriaus ir žandarų valdybos viršininko 1857 01 08 slapto rašto liaudies švietimo ministrui juodraštis, ten pat, l. 3; šio dokumento originalas: *RVIA*, f. 772, ap. 1, b. 4014, l. 7.

²³ Tikėtina, kad pavadinimas „Tygodnik Literacki-Wileński“ nepatiko cenzūros komiteto nariui ir „Tygodnik Peterburgski“ redaktoriui Przybilskiui: A. H. Kirkoro 1857 01 29 laiškas J. I. Kraševskiui, *JUBRS*, sign. Nr. 6467, l. 500; *M. S t o l z m a n*, min. veik., p. 44.

²⁴ A. H. Kirkoro 1857 01 29 laiškas J. I. Kraševskiui, *JUBRS*, sign. Nr. 6467, l. 500.

²⁵ Liaudies švietimo ministro 1857 02 10 parengtas dokumentas dėl leidimo Kirkorui leisti žurnalą „Tydzień Naukowo-Literacki“ su caro pastaba, datuota 1857 02 11, *RVIA*, f. 772, ap. 1, b. 4014, l. 15.

²⁶ *R. W a p i ņ s k i*, *Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuchu II wojny światowej*, Wrocław etc.: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1994, p. 60.

dėmesį į A. H. Kirkoro asmenybę, jo veiklą bei pasaulėžiūrą. Nepaisant tos aplinkybės, jog tyrinėtojai ne retai naudodavosi tais pačiais šaltiniais, jų išvados apie A. H. Kirkoro identitetą yra labai įvairios.

Lenkijos mokslininkė Małgorzata Stolzman A. H. Kirkoro nuostatas prieš 1863 m. sukilimą traktuoja kaip „lokalinį patriotizmą“²⁷. Tuo tarpu tolimas A. H. Kirkoro giminaitis Stanisławas Kirkoras pasistengė akcentuoti mūsų herojaus identiteto kaitą, t. y. buvo pastebėta, jog besikeičianti politinė situacija, susitikimai su tam tikrais žmonėmis ir panašūs veiksniai koregavo jo tautinį identitetą²⁸. Antanas Kulakauskas su-reiškimo ne tik politinį A. H. Kirkoro lietuviškojo patriotizmo aspektą, bet ir padarė drąsią išvadą, jog „1863 m. išvakarėse Lietuvoje brendo prielaidos lietuvių naciona-linei (moderniai, naujiems laikams būdingai) kultūrai formuotis, kurios pagrindas – valstiečių subkultūros ir LDK bajoriškosios kultūros vertybių sintezė“²⁹. Zita Medišauskienė rašė, kad „regis, A. H. Kirkoras vis dėlto nebando prikelti iš mirusiųjų praeities. <...> Lietuva, pergyvenusi garbingos istorijos tarpsnį, sukūrusi aukštą civi-lizaciją, turi teisę į savitumą, lenkų pripažinimą to savitumo, gali reikalauti lygiatei-sių partnerystės santykių su Lenkija“. Kitaip tariant, teigiama, jog jis buvo unijinių pažiūrų žmogus³⁰. Vien čia pateikti istoriografiniai vertinimai aiškiai rodo, kokia tai sudėtinga problema.

Ar nebuvo šis Lietuvos atskirumo nuo Lenkijos akcentavimas publikuojamame dokumente tik taktinis manevras? Tokia hipotezė nėra visiškai atmestina. A. H. Kir-koras gerai žinojo rusų administracijos pažiūras (ši pavojingiausiai tuo metu laikė Lietuvos bajorijos siekius prisijungti prie Lenkijos Karalystės), todėl galėjo pateikti tokius samprotavimus, kurie būtų priimtini valdžiai. Be jokios abejonės negalima apie jo pažiūras spręsti vien tik iš raštų, adresuotų valdžiai, ar cenzūros aprobuotų ir jo redaguotų leidinių turinio³¹. Tačiau ir privačiuose laiškuose jis ne kartą deklaravo panašias pažiūras. Štai istorinėje literatūroje jau ne kartą cituotame jo laiške žmonai Marijai jis aiškiai deklaruoja lietuvišką patriotizmą: „Esu lietuvis, ir niekas nepanai-kins manyje to jausmo. Myliu savo tėvynę visu jaunuolio įkvėpimu, visu vyro atsida-vimu. Turiu širdį ir jaučiu simpatiją Lenkijai tiek, kiek jos likimas susijęs su mūsų; aš gink Dieve negalvoju apie nesantaiką, negalvoju apie [užkoduotas tekstas. – D. S.], bet kol kas [vėl užkoduotas tekstas. – D. S.] galvosime ir veiksime, kaip save parengti,

²⁷ M. S t o l z m a n, min. veik., p. 139.

²⁸ S. K i r k o r, min. veik.

²⁹ A. K u l a k a u s k a s, „Šaka, atskilusi nuo tautos...“ Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime, *Sietynas*, Vilnius, 1998, III, p. 92.

³⁰ Z. M e d i š a u s k i e n ė, min. veik., p. 178.

³¹ Laiške J. Kraševskiui A. H. Kirkoras aiškino negalįs atvirai visko dėstyti „Kurier Wileński“ pus-lapiuose, nes tai reikštų jo uždarymą: A. H. Kirkoro 1860 05 08 laiškas J. I. Kraševskiui, *JUBRS*, sign. Nr. 6467, l. 540.

išsilaisvinti iš moralinio sukriošimo, iš dvasinio vargo³². Nesistengdamas pateikti galutinių išvadų dėl A. H. Kirkoro identiteto, norėčiau šioje vietoje tik atkreipti dėmesį į publikuojamame dokumente ne kartą akcentuotą lietuvių prisirišimą prie tėvynės. Istoriografijoje jau buvo pastebėta, kad XIX a. viduryje buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse labai svarbiu, gal net esminiu, kolektyvinio identiteto veiksmu tapo prisirišimas prie teritorijos³³. Todėl formuluotinas klausimas, ar negalima A. H. Kirkoro lietuviškumą XIX a. 6-ajame dešimtmetyje traktuoti kaip regioninį identitetą? Tiesa, svarbu akcentuoti, kad šiuo atveju Lietuva suvokiama kaip atskiras istorinis-kultūrinis regionas, t. y. terminas regioninis identitetas nereiškia, jog Lietuva traktuojama kaip sudėtinė Lenkijos dalis.

Šis dokumentas gali būti įdomus ir dar vienu požiūriu. Juk šiame rašte A. H. Kirkoras nedviprasmiškai deklaravo savo lietuvišką patriotizmą, vadinasi, jis tikėjosi, kad tokios pažiūros valdžiai yra priimtinos. Ir iš tiesų tuo metu A. H. Kirkoro deklaruotos istorinės ir politinės pažiūros valdžiai neužkliuvo. Taigi galima kelti atsargią hipotezę, jog bent jau dalis valdininkų tokį patriotizmą traktavo kaip nepavojingą, o gal net naudingą. Juk valdžios pareigūnams Vilniuje ir Peterburge neužkliuvo A. H. Kirkoro pažiūros ties 1856–1857 m. sandūra, kai jis prašė leidimo periodiniam leidiniui, o kliūtimi tapo, kaip minėta, žurnalo kalba. Hipotezę, jog rusų politinis ir intelektualinis elitas netapatino Lenkijos ir Lietuvos bajorijos, patvirtina ir kai kurie kiti faktai. Štai ką šiek tiek vėliau rašė „Vestnik Zapadnoj Rossiji“: Lietuvos ir Baltarusijos

³² A. H. Kirkoro 1861 01 28 laiškas, adresuotas ponui Kulikovskiiui Varšuvoje (o iš tiesų – antrajai žmonai Marijai, kurią vedė 1866 m.), *RFVA*, f. 109, sa, ap. 2, b. 264, l. 9. Šiame archyve yra tik minėto laiško vertimas į rusų kalbą; tačiau kiek man žinoma, originalo kol kas niekam nepavyko rasti. Jeigu palygintume čia pateiktą citatą su anksčiau istorinėje literatūroje publikuotais šio laiško variantais, pamatytume, jog anksčiau būta netikslumų. Pavyzdžiui, S. Kirkoras pateiktoje šio laiško publikacijoje toje vietoje, kurią citavome, nenurodo užkoduotos vietos: S. K i r k o r, min. veik., p. 65. Dar viena klaida istoriografijoje įsivėlė kitoje vietoje. Pirmiausia istorikė iš Maskvos Z. Talvirskaja pateikė tokią citatą iš šio A. H. Kirkoro laiško: „Negi Lietuva tam, kad būtų su Lenkija, turi nustoti būti Lietuva?“. З. Я. Т а л ь в и р с к а я, min. veik., p. 18. Vėliau būtent šią citatą galime rasti įvairių autorių darbuose. Tačiau ir šioje vietoje taip pat dalis teksto užkoduota. Minėtame laiške yra toks tekstas: „Negi Lietuva tam, kad būtų [užkoduota vieta. – D. S.] turi nustoti būti Lietuva?“. A. H. Kirkoro 1861 01 28 laiškas, adresuotas ponui Kulikovskiiui Varšuvoje (o iš tiesų – žmonai Marijai), *RFVA*, f. 109, sa, ap. 2, b. 264, l. 8. Įdomiausia, kad vėliau minėtasis S. Kirkoras paskelbė visą laišką (vėl išvertęs jį į lenkų kalbą), tačiau ir čia pateikta minėtoji citata nėra tiksli, taip pat kaip Z. Talvirskajos straipsnyje: S. K i r k o r, min. veik., p. 65. Atrodo, pats S. Kirkoras Maskvos archyvuose nedirbo. Galbūt jis šio laiško kopiją gavo iš Talvirskajos? Kitaip sunku paaiškinti, kaip atsirado minėtoji klaida. Aišku, iš konteksto galima spėti, jog būtent žodį „Lenkija“ šioje vietoje užšifravo laiško autorius. Tokios hipotezės naudai kalbėtų ne tik prieš šį sakinį ir po jo einančios S. Kirkoro mintys, bet ir tas faktas, jog valdžia tuo metu mintį apie bendrą Lietuvos ir Lenkijos ateitį laikė nusikalstama. Norėdamas išvengti nemalonumų, autorius ir užšifravo šį žodį. Tačiau bet kuriuo atveju istorikas turi pateikti tokias citatas, kokias jis aptinka šaltiniuose.

³³ R. W a p i ń s k i, min. veik., p. 60.

lenkai turi savo istoriją, tradicijas, susijusias su nepriklausoma valstybe; vadinasi, jie turi ir savo polinkius, savo ypatingus interesus ir siekius, kurie jiems neleidžia visiškai solidarizuotis su Lenkijos interesais ir siekimais: jų tėvynė ne Lenkija, bet Lietuva. Pietvakarių krašte, priešingai, lenkai neturi savos dirvos: visos jų tradicijos, susijusios su tėvyne, valstybe, politiniu savarankiškumu neatsiejamai susijusios su Lenkija³⁴. Pasitikėjimą A. H. Kirkoru liudija ir dar vienas faktas. Kaip žinoma, ne kam kitam, o būtent jam valdžia 1859 m. nusprendė išnuomoti vietinį oficiozą „Vilenskij vestnik“. A. H. Kirkoro persona šiuo atveju neužkliuvo niekam – nei vietinei valdžiai Vilniuje, nei centrinei Peterburge³⁵. Žinoma, šiais atvejais svarbus buvo ir A. H. Kirkoro pastoviai deklaruotas lojalumas valdžiai.

Dokumentas skelbiamas dabartine rusų kalbos rašyba. Pagal dabar galiojančias taisykles patikslinta didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba. Paaiškinimai nerašomi, jeigu minimi gerai žinomi istoriniai veikėjai (didieji kunigaikščiai Mindaugas, Vytenis, Gediminas, Jogaila arba Adomas Mickevičius ir kt.). Tekste buvę pabraukimai palikti publikuojant dokumentą.

Publikacija

RVIA, f. 735, ap. 10, b. 305, l. 520–524, rankraštis

[л. 520] Изначало вкратце пред Вашим Высокопревосходительством образ воззрения моего на Литовский край, и мои политические верования. Думаю, что для точного разъяснения будущих моих действий, я должен предварительно объяснить, как я понимаю прошлые события моей родины. Я укажу только на главные черты, проведу общую нить судеб Литвы и Руси.

Исторический рассвет литовцев начинается с XIII столетия. Они являются народом патриархальным, сильно привязанным к своей родине, покорным своим кунигасам и храбро отражающим набеги варягов, славян, монголов. Основателем литовской монархии является Рингольд, поработивший своей власти отдельных кунигасов, победивший русинов при Могильне. Наследники его Миндовг, Витенес, Гедемин воспользовались несчастным положением русских княжеств, страдавших под игом мон-

³⁴ М. Ю з е ф о в и ч, Возможен ли мир с нами польской шляхты?, *Вестник Западной России. Историко-литературный журнал*, год третий, 1864, т. 1, сентябрь, с. 315.

³⁵ Liaudies švietimo ministro 1859 10 26 raštas III skyriaus ir žandarų valdybos viršininkui, III skyriaus ir žandarų valdybos viršininko 1859 10 28 raštas liaudies švietimo ministru, *RFVA*, f. 109, 1 eksp., 1857 m., b. 4, d. 3, l. 10, 15.

гольским, широко раздвинули свои пределы. Знаменитой победой при Шейдак-поле, где в первый еще раз были разбиты татары (1241), литовцы изумили Европу и, быть может, спасли все христианство от порабощения. Основною системою князей литовских было сохранение народных прав, уважение веры, обычаев, языка. Вот почему русские княжества так охотно покорялись литовцам; вот почему Киев и другие города сами отворяли ворота пред Гедимином и отдавались без боя. Князья и народ роднились и сливались с побежденными, а как последние скоро превзошли числом покорителей, то язык русинский сделался официальным, коренные уставы общими в целой стране. Так было до Ягайлы. Литва была славна и могущественна, Польша тогда была слаба, изнеможена набегами соседей и внутреннею неурядицей; но в Польше были умные дипломаты: они разочли, что спасение их в тесном союзе с Литвою. В сих видах они заставили свою Королеву Ядвигу выйти замуж за князя литовского Ягайла, овладели слабым умом его и с самого начала приняли на себя роль не союзников, но повелителей. Но тогда еще нелегко было совладать с литовцами; [л. 521] жизненные элементы были могучи, а представитель литовской народности, славный князь Витовт превосходил умом едва ли не всех тогдашних властителей Европы. Продолжительное его царствование было непрерывной цепью громких побед. Он возвеличил и прославил свое отечество, упрочил внутреннее благоденствие края, мощной рукой подчинил уделы своей власти, расширил торговые обороты, дал государству правильное административное устройство. Стремясь к образованию отдельного королевства, недопуская слияния с Польшей, он думал уже возложить на себя королевский венец, как смерть неожиданно пресекла славные дни его. Но семена им посеянные впились глубоко в родную землю. Литва и Русь и после его смерти два века еще отстаивали свою независимость. Короли польские были вместе и князьями литовскими. Как природные литовцы они недопускали ниспровержения самостоятельности своей родины.

В 1569 году последний из рода Ягеллонов, Сигизмунд Август, после славной и продолжительной для Литвы жизни, чувствуя приближение смерти и не имея наследников, уступил просьбе поляков и на Люблинском сейме сам подписал уничтожение своей родины. И тогда еще литовские чины долго сопротивлялись, выпрашивали еще хотя некоторых прав, а наконец подписали. Кто не заметит в этом отличительной и яркой черты народного характера литовцев – глубокого повиновения своим государям.

Литва сделалась одною из Польских провинций. В этом же году приехали в Литву иезуиты. Генрих Валуа, Стефан Баторий были уже

иноземцы. Язык русский заменен латинским. Иезуиты действовали сильно и успешно. Чтобы достигнуть свои цели, им надобно было изменить коренные основания в делах совести: уничтожить православие, которое исповедывавал большею частью простой народ, и кальвинизм, основанный на патриотических началах и распространенный князем Николаем Радзивиллом Черным в высшем сословии. История указывает нам факты, кровавые факты, как далеко они зашли и как много успели. Уния сменила православие; костелы и монастыри заменили калвин[ист]ские соборы. С порабощением народности, как всегда и везде, начались бедствия. Войны, голод, моровая язва, пожары, внутренние раздоры следовали один за другим и губили край. Изменилось многое, но не изменились природные черты: чистосердечие, любовь к родине, покорность законам и властям.

[Л. 522] Когда Западные губернии были присоединены к России, образованное сословие осталось верным польским идеям. С той же горячностью, как прежде чуждались поляков и не желали союза с ними, теперь, когда этот разрыв наступил вопреки их желаниям, они пожалели союза с ними; теперь, когда этот разрыв наступил вопреки их желаниям, они пожалели прошедшего. Это в природе человека. Литовцы были уже связаны с поляками слишком двухвековыми общими судьбами, узами веры, языка, законов. Но будем откровенны, и не в обиду будь сказано – литовцев не понимали. Их легко было привязать к России. Надобно было с самого начала обратить внимание на действительную национальность литовцев, развивать ее и очищать от польского элемента, а при таких условиях давно бы уже последовало окончательное слияние Литвы с Россией. В эти 60 лет мы видим моменты, когда народ предавался всей душою Государям. Народ обожал Павла и Александра, ибо в глазах их были священны теснейшие узы, связывающие человека с его родиною, – вера, язык, законы, обычаи. События 1812 года слишком сильно потрясли этот край; громкие обеты Наполеона снижали ему некоторое число приверженцев, но с падением его, с доблестными словами манифеста Александра: забвение прошлого, всеобщее прощение – все кончилось. Народ боготворил Государя. Двенадцать лет – с 1812 [по] 1824 [гг.] – прекраснейшие страницы жизни литовцев. Ни одна черная туча не появилась на литовском горизонте. Благодеяние разрушено низкими клеветами, людьми, желавшими выслужиться. Они создали, за неимением возможности придаться к чему-нибудь поважнее, мнимое восстание мальчишек, школьников; истязания детей, слезы матерей, ссылки, конечно, возбудили ропот и негодование.

Что было после, особенно после 1831 года, говорить нечего. Набросим завесу на эти печальные, столькими жертвами и страданиями запечатленные

годы. Пламя, раздуваемое эмигрантами в целой Европе, долетало и до нас, возбуждая неопытную юность и поражая несбыточные надежды; но это было только исключения, были люди, кои увлекались, но народ постоянно был верен Престолу, ибо верность и любовь Государям – вражденные черты характера литовцев.

Время испытания миновало. С самого того дня, когда получено было известие о вступлении на престол Александра II, началась новая эра для Литвы.

Немного, кажется, прошло времени с тех пор, а как много уже изменилось.

[л. 523] Мы живем уже и чувствуем, что мы живем. И теперь не в одном семействе проливают слезы, но слезы радости, умиления. И теперь молятся, но как различны [эти] моления. Не всем известно, сколько молебенов отслужено уже в Остробрамской часовне за благоденствие Государя, возвратившего столько сыновей в лоно матерей; пришельцы из Парижа, Оренбурга, Вятки, Кавказа начинают уже наполнять общества и возбуждать новое пламя, пламя любви и доверенности, без которой любовь никогда не может быть прочной. Эта доверенность особенно укрепилась с тех пор, когда Государь высказал свою задушевную мысль, назначив к нам правителем человека, которого память 14ть лет была в Литве так высоко ценима, который действиями своими в самое смутное время возбудил к себе полное уважение и благодарность в целом крае и которого действия уже как правителя в восстановлении общественного быта*, поощряя всякую полезную деятельность, развивают чувства самосознания и преданности. С любовью и доверенностью чего [только] нельзя сделать! Да и может ли быть лучшая минута для развития литовской национальности, а следовательно – окончательного сближения и нравственного слияния с Россией, на которую единственную Литва должна возлагать свои надежды.

Минута эта настала именно теперь. Ее приготовили прошедшие бедствия, горкий опыт, а теперь, в минуту просветлевшего настоящего, ее развивают общественное положение, сами отношения к другим соплеменникам, наконец столь много – знаменательный славянский интерес.

Многие жестоко ошибаются, полагая, что интерес славянский чужд для литовцев. Лучший знаток славянского мира Шафарик давно сказал, что литовцы – братья славян. Но мы не можем разделять во многом убеждений Погодина, Попова и других славянофилов, желающих подвести все поколения славян под один элемент, одну народность по праву сильного. Мы рады делить общие судьбы славян, но вправе выпрашивать

* *Dokumente восстанавливая общественный быт.*

неприкосновенности наших народных достояний: нашей веры, языка, обычаев. И мы можем быть полезны в деле общем, и мы не без способностей. Немногие знают или не все хотят знать, что самые громкие польские имена, как напр[имер], князь Константин Острожский, Лев Сапега, Карл Ходкевич, Стефан Чарнецкий, Фадей Костюшко, Нарушевич, Мицкевич и многие другие были не поляки, но литовцы или русины; что все почти корифеи нынешней польской литературы наши соотчичи. Надобно только дать нам благородное направление, а и мы пригодимся делу [л. 524], но главное, повторяю, надобно разви[ва]ть в нас чувство самостоятельной, а не мечтательной национальности. Нарбут и Крaшевский, хотя навлекли на себя нарекания, пробудили однако эти чувства, но они еще не выросли и не укрепились. Надобно отделить наши интересы от интересов Польши. Пора нам открыть книгу минувших судеб, выучиться понимать и настоящее наше значение, и будущее назначение. Конечно, мы много усвоили от поляков, а главное, и самое важное, язык, да мы и не дадим себе напрасного труда переучиваться, – этот язык в образованном сословии сделался уже народным, но разве это нам мешает изучать русский язык и саму Россию во всех отношениях, знакомиться с ее успехами на всех поприщах общественной деятельности?

Польское государство именовалось Республикой. Никогда она такой не было. Оно было республикою шляхты, но народ страдал под игом. Это зло отчасти и до сих пор еще тяготеет над Литвой, а между тем простой народ здесь один сохранил свою национальность неприкосновенной; невежество затмевает ее, над нею тяготеет какое-то смешение польско-литовского элемента, но народ наш до сих пор верен заветам предков: его язык, обычаи, нравы так живо напоминают давно минувшее, и ежели когда-нибудь он скинет с себя кору невежества, ежели восчувствует свою национальность, его безотчетная любовь к родине заменится в благородный патриотизм и он поглотит нас в своем сонмище, осмеет наше невольное порабощение чуждым элементом. Теперь, когда весь край наш боготворит Государя, восстановившего уже язык отцов наших, покровительствующего нашей вере, возвращающего на лоно родины заблудших сынов ее, доселе скитальцев [со] всего мира, когда высокий его сановник еще так недавно указывая благородное направление и разрывая высокие чувства в изучении родной нашей веры, так сказать, окончательно восстановил доверие к правительственным мерам, – и мы обязаны не только любовью и преданностью, но и на самом деле, трудом, стремлениями, всем достоянием содействовать общим благам России, искоренять те запоздалые и искаженные понятия о русских, кои занесены к нам иностранцами и людьми злонамеренными.

Думаю, что осуществить все это можно только посредством публичного органа, действуя с благонамеренностью и неопробитно.

Vertimas

Trumpai pristatau Jūsų aukštajai prakilnybei savo požiūrį į Lietuvos kraštą ir mano politinius įsitikinimus. Manau, kad, norėdamas tiksliai išaiškinti mano būsimus veiksmus, aš pirmiausia turiu paaiškinti, kaip suprantu savo tėvynės praeities įvykius. Nurodysiu tik pagrindinius bruožus, nubrėšiu bendrą Lietuvos ir Rusios likimų giją.

Istorinė lietuvių aušra prasideda XIII a. Jie buvo patriarchalinė tauta, stipriai prisirišusi prie savo tėvynės, paklusni savo kunigams ir narsiai atrėmusi variagų, slavų, mongolų antpuolius. Lietuvių monarchijos įkūrėjas buvo Ringaudas¹, pajungęs savo valdžiai atskirus kunigus, nugalėjęs rusinus prie Mogilno². Jo įpėdiniai Mindaugas, Vytenis, Gediminas pasinaudojo nelaiminga padėtimi rusų kunigaikštysčių, kurios kentėjo mongolų junga, stipriai išplėtė savo valdas. Garsia pergale prie Šeibako lauko³, kur pirmą kartą buvo sumušti totoriai (1241), lietuviai nustebino Europą ir galbūt išgelbėjo visą krikščionybę nuo pavergimo. Pagrindinė Lietuvos kunigaikščių sistema buvo paremta tautinių teisių išlaikymu, pagarba religijai, papročiams, kalbai. Štai kodėl rusų kunigaikštystės taip noriai pakludavo lietuviams; štai kodėl Kijevas ir kiti miestai patys atverdavo vartus Gediminui ir pasiduodavo be mūšio. Kunigaikščiai ir tauta giminiavosi ir susiliejo su nugalėtaisiais, o kadangi šie greitai skaičiumi aplenkė nugalėtojus, tai rusinų kalba tapo oficialia, vietiniai statutai – bendrais visoje šalyje. Taip buvo iki Jogailos. Lietuva buvo šlovinga ir galinga, Lenkija tuomet buvo silpna, išsekusi po kaimynų antpuolių ir vidinės netvarkos; tačiau Lenkijoje buvo protingi diplomatai: jie suprato, kad jų išsigelbėjimas – tai glaudi sąjunga su Lietuva. Todėl jie privertė savo karalienę Jadvygą ištekti už Lietuvos kunigaikščio Jogailos, užvaldė jo silpną protą ir nuo pat pradžių prisiskyrė sau ne sąjungininkų, bet valdovų vaidmenį. Tačiau ir tuomet buvo nelengva užvaldyti lietuvius, gyvybiniai jų elementai dar buvo galingi, o lietuvių tautybės atstovas, garsus kunigaikštis Vytautas protu lenkė kone visus anuometinius Europos valdovus. Ilgalaikis jo valdymas – tai nenutrūkstanti garsių pergalių grandinė. Jis išaukštino ir išgarsino savo tėvynę, sustiprino vidinę krašto gerovę, stipria ranka pajungė savo valdžiai dalines žemes, padidino

¹ Ringaudas (Rimgaudas) – Lietuvos metraščių platesniojo ir plačiojo sąvadų legendinėje dalyje minimas kunigaikštis.

² To meto istoriografijoje rašyta, kad mūšis įvyko 1235 m. ir „Lietuviai laimėjo pergalę pačia tikraja šio žodžio prasme <...>“: T. N a r b u t a s, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius: Mintis, 1997, t. 4, p. 104.

³ Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje“ taip buvo įvertinta šio mūšio reikšmė: „Per tą mūšį totoriai, praradę didelę daugybę savųjų karių, buvo visai sutriuškinti“: T. N a r b u t a s, *min. veik.*, t. 4, p. 119.

prekybos apimtis, suteikė valstybei teisingą administracinį sutvarkymą. Siekdamas sukurti atskirą karalystę, neleisdamas susiliesti su Lenkija, jis jau ketino užsidėti karališkąjį vainiką, tačiau mirtis nutraukė jo šlovingas dienas. Tačiau jo pasėtos sėklos giliai įsikverbė į gimtąją žemę. Lietuva ir Rusia ir po jo mirties dar du amžius gynė savo nepriklausomybę. Lenkijos karaliai buvo tuo pačiu metu ir Lietuvos kunigaikščiai. Būdami lietuvių kilmės, jie neleido panaikinti savo tėvynės savarankiškumo.

1569 m. paskutinis iš Jogailaičių giminės Žygimantas Augustas, po šlovingo ir ilgo gyvenimo Lietuvai jausdamas artėjančią mirtį ir neturėdamas įpėdinių, nusileido lenkų prašymui ir Liublino seime pats pasirašė savo tėvynės sunaikinimo [aktą]. Net ir tada Lietuvos pareigūnai ilgai priešinosi, bandė išprašyti nors kokias teises, tačiau galų gale pasirašė. Kas gi nepastebės čia išskirtinio ir ryškaus lietuvių tautinio charakterio bruožo – nuolankaus paklusnumo savo Valdovams.

Lietuva tapo viena iš Lenkijos provincijų. Tais pačiais metais į Lietuvą atvyko jėzuitai. Henrikas Valua, Steponas Batoras jau buvo užsieniečiai. Rusų kalba pakeista lotynų [kalba]. Jėzuitai veikė stipriai ir sėkmingai. Tam, kad pasiektų savo tikslus, jie turėjo pakeisti esminius pagrindus sąžinės srityje: sunaikinti stačiatikybę, kurią išpažino daugiausia paprasta liaudis, ir kalvinizmą, kurį aukštutiniame luome paskleidė kunigaikštis Mykolas Radvila Juodasis ir kuris rėmėsi patriotiniais pagrindais. Istorija nurodo mums faktus, kruvinus faktus, kaip toli jie nuėjo ir kiek daug suspėjo. Unija pakeitė stačiatikybę, bažnyčios ir vienuolynai – kalvinistų maldos namus. Pajungus tautybę, kaip visur ir visada, prasidėjo negandos. Karai, badas, maras, gaisrai, vidiniai vaidai sekė vienas po kito ir naikino kraštą. Daug kas pasikeitė, tačiau nepasikeitė prigimtinės savybės: nuoširdumas, meilė tėvynei, paklusnumas įstatymams ir valdžiai.

Kai Vakarinės gubernijos buvo prijungtos prie Rusijos, išsilavinęs luomas liko ištikimas lenkiškoms idėjoms. Su tuo pačiu užsidegimu kaip ir anksčiau šalinosi lenkų ir nenorėjo sąjungos su jais, tačiau dabar, kai tas išsiskyrimas įvyko prieš jų valią, jie gailėjosi praeities. Tokia žmogaus prigimtis. Lietuviai jau buvo surišti su lenkais daugiau nei dviejų amžių likimu, religiniais saitais, kalba, įstatymais. Tačiau būkime atviri ir neįsižeiskite dėl mano žodžių – lietuviai buvo nesuprasti. Juos buvo lengva priiršti prie Rusijos. Reikėjo iš pat pradžių atkreipti dėmesį į tikrąjį lietuvių tautiškumą, jį puoselėti ir išvalyti lenkišką elementą, ir esant tokioms sąlygoms jau būtų seniai įvykęs galutinis Lietuvos susiliejimas su Rusija. Per tuos 60 metų mes matėme momentus, kai tauta atsiduodavo visa siela Valdovams. Tauta dievino Pavelą⁴ ir Aleksandrą⁵, nes jų akyse šventi buvo glaudžiausi saitai, siejantys žmogų su tėvyne, – tikėjimas, kalba, įstatymai, papročiai. 1812 m. įvykiai per stipriai sukretė šį kraštą;

⁴ Rusijos imperatorius Pavelas I (1754–1801).

⁵ Rusijos imperatorius Aleksandras I (1777–1825).

garsūs Napoleono pažadai pelnė jam tam tikrą šalininkų skaičių, bet jam žlugus viskas baigėsi, kai Aleksandro manifeste buvo šaunūs žodžiai: praeities pamiršimas, visuotinis atleidimas. Tauta dievino valdovą. Dvylika metų, 1812–1824, – tai nuostabiai lietuvių gyvenimo puslapiai. Nė vienas juodas debesis nepasirodė Lietuvos horizonte. Gerovę sugriovė niekšiški pakalikai, žmonės, kurie norėjo iškilti tarnyboje. Jie, neturėdami galimybės prikibti prie ko nors svarbesnio, sukūrė tariamą berniukų, moksleivių sukilimą; žiaurus vaikų kankinimas, motinų ašaros, žinoma, sukėlė niurzgėjimą bei pasipiktinimą⁶.

Nėra ką ir kalbėti apie tai, kas įvyko vėliau, ypač po 1831 metų. Tas laikas dar gerai išlikęs atmintyje. Užtraukime uždangą tiems liūdniems tokiomis aukomis bei kančiomis pažymėtiems metams. Emigrantų kurstoma liepsna Europoje pasiekdavo ir mus, skatindama nepatyrusią jaunystę ir sukeldama neįgyvendinamas viltis; tačiau tai buvo tik išimtis, buvo susižavėję žmonės, tačiau tauta visą laiką buvo ištikima sostui, nes ištikimybė ir meilė Valdovams – įgimtos lietuvių charakterio savybės.

Išbandymų metas praėjo. Nuo pat pirmos dienos, kai tik buvo gauta žinia apie Aleksandro II įžengimą į sostą, Lietuvai prasidėjo nauja era.

Atrodo, kad nuo tada praėjo nedaug laiko, o kiek daug jau pasikeitė. Mes jau gyvename ir jaučiame, kad gyvename. Ir dabar ne vienoje šeimoje liejamos ašaros, tačiau tai džiaugsmo, susigraudenimo [ašaros]. Ir dabar meldžiamasi, tačiau kokios skirtingos tos maldos. Ne visiems žinoma, kiek pamaldų laikyta Aušros Vartų koplyčioje už gerovę Valdovo, gražinusio tiek sūnų į motinų prieglobstį, atvykėliai iš Paryžiaus, Orenburgo, Viatkos, Kaukazo jau pradeda įsilieti į visuomenę ir kurstyti naują liepsną, meilės ir pasitikėjimo liepsną, be kurios meilė niekada negali būti tvirta. Tas pasitikėjimas ypač sustiprėjo po to, kai Valdovas išsakė savo nuoširdžią mintį paskirti mums valdytoju žmogų, apie kurį atmintis 14 metų Lietuvoje buvo labai aukštai vertinta, kuris savo veiksmais neramiais laikais užsitarnavo didžiulę pagarbą ir dėkingumą visame krašte ir kurio jau kaip valdytojo veiksmai atkuriant visuomeninį būvį, skatinant įvairią naudingą veiklą puoselėja sąmoningumo ir ištikimybės jausmus. Ko tik negalima padaryti su meile ir pasitikėjimu! Ir ar gali būti geresnis laikas lietuvių tautybei augti, ir iš čia išplaukiančiam galutiniam suartėjimui ir dvasiniam susiliejimui su Rusija, su kuria vienintele Lietuva turi sieti savo viltis. Tas laikas atėjo kaip tik dabar. Jį parengė buvusios nelaimės, karti patirtis, o dabar, prašviesėjusios dabarties minutė, puoselėja visuomeninę padėtis, santykiai su kitais gentainiais, galų gale labai reikšmingas slaviškasis interesas.

Daugelis žiauriai klysta manydami, kad slaviškasis interesas svetimas lietuviams. Geriausias slavų pasaulio žinovas Šafařikas seniai pasakė, kad lietuviai – slavų broliai. Tačiau daugeliu požiūrių mes negalime sutikti su Pogodino, Popovo⁷ ir kitų sla-

⁶ Greičiausiai kalbama apie Filomatų-filaretų bylą.

⁷ Istorikas Nilas Popovas (1833–1891).

vofilų įsitikinimais, norinčiais stipriojo teise pajungti visus slavus vienam elementui, vienai tautybei. Mes pasirengę dalytis bendru slavų likimu, bet turime teisę prašyti mūsų tautinės savasties – mūsų tikėjimo, kalbos, papročių – nepriklausomybės. Ir mes galime būti naudingi bendram reikalui, ir mes turime sugebėjimų. Nedaugelis žino arba ne visi nori žinoti, kad patys garsiausi lenkų vardai, pvz., kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, Leonas Sapiega, Karolis Chodkevičius, Steponas Čarneckis, Tadas Kosciuška, Naruševičius, Mickevičius ir daugelis kitų buvo ne lenkai, bet lietuviai ir rusinai; kad beveik visi dabartinės lenkų literatūros korifėjai – mūsų tėvynainiai. Tereikia mums suteikti tinkamą kryptį ir mes būsime naudingi reikalui, bet svarbiausia, kartoju, reikia išugdyti mumyse savarankiškos, o ne svajojančios tautybės jausmą. Narbutas ir Kraševskis nors ir susilaukė priekaištų, pažadino tuos jausmus, tačiau jie dar neišaugo ir nesustiprėjo. Reikia atskirti mūsų interesus nuo Lenkijos interesų. Laikas mums atskleisti prabėgusių likimų knygą, išmokti suprasti mūsų šiandieninę reikšmę ir būsimą paskirtį. Žinoma, mes daug ką perėmėme iš lenkų ir pirmiausia, o ir svarbiausia, kalbą. Mes ir neketiname imtis bergždžio darbo naujai išmokti [kitą kalbą], – ta kalba išsilavinusiam luomui jau tapo tautine, ir negi tai mums trukdo studijuoti rusų kalbą ir pačią Rusiją visais požiūriais, pažinti jos pasiekimus visose visuomeninės veiklos sferose.

Lenkijos valstybė vadinosi Respublika, tačiau tokia ji niekada nebuvo. Ji buvo šlėktos respublika, o liaudis kentėjo nuo jungo. Tas blogis iš dalies dar ir šiandien slegia Lietuvą, kai čia tik paprasta liaudis išsaugojo savo nepaliestą tautiškumą; nemokšiškumas ją temdo, ją slegia kažkoks maišytas lietuviškai lenkiškas elementas, tačiau mūsų liaudis ir dabar ištikima savo protėvių priesakams: jos kalba, papročiai, būdas taip gyvai primena seniai prabėgusius laikus, ir jeigu kada nors jis nusimes tą nemokšiškumo žievę, jeigu pajus savo tautiškumą, jo instinktyvi meilė tėvynei pavirs kilniu patriotizmu, ir jis praris mus savo aibe, išjuoks, kad mes svetimo elemento pajungti. Dabar, kai visas mūsų kraštas garbina valdovą, kuris gražino mūsų tėvų kalbą, globoja mūsų tikėjimą, gražino į gimtajį prieglobstį paklydusius jo sūnus, kurie iki šiol klajojo po visą pasaulį, kai aukštas jo pareigūnas, dar visai neseniai rodydamas kilnius tikslus ir atskleiddamas aukštus jausmus gimtajai mūsų religijai, taip sakant, galutinai atstatė pasitikėjimą vyriausybės priemonėms, mes privalome ne tik meile ir ištikimybe, bet ir tikru darbu, siekiais, visu turtu paremti bendrą Rusijos gerovę, naikinti tą pavėluotą iškreiptą supratimą apie rusus, kurį čia atnešė užsieniečiai ir piktavaliai žmonės.

Manau, kad visa tai įgyvendinti galima tik turint leidinį, veikiant lojaliai, atsargiai ir sumaniai.